

dakle sumnje u to da priče u pismima nisu pripadale u one književne oblike koje je antička znanost o književnosti smatrala legitimnima.

Uza sve što je spomenuto, vjerujem da glavnina razloga za nestanak fikcionalnih epistolarnih biografija leži u *specifičnosti epistolarne naracije*, koja je za antičku narativnu tradiciju predstavljala ozbiljan izazov. Rečeno je već kakvu novinu u antičkim pripovjednim vrstama predstavlja pripovjedač u prvom licu čije su spoznaje vremenski i prostorno ograničene. Teškoću ovladavanja takvom narativnom tehnikom dobro ilustriraju „Zgode Leukipe i Klitofonta” Ahileja Tacija. U njima pripovjedač, jedan od fikcionalnih likova, u početku priče izvješćuje samo o događajima kojima je mogao biti očevidac, da bi kasnije počeo autoritativno govoriti i o stanju svijesti drugih likova, i o zbivanjima koja sam nije mogao pratiti a nije mu ih ni bilo tko drugi priopćio. Takvo narušavanje iluzije o ograničenu pripovjedačevu uvidu epistolarna naracija, ukoliko želi biti iole uvjerljiva, ne smije dopustiti. Dodatnu poteškoću predstavljaju one priče u kojima više osoba naizmjenice istupa u ulozu epistolarnog subjekta i adresata. Takva priča, komponirana kao izmjena poruka, neminovno se pripovijeda najmanje s dvaju motrišta, a pripovjedači, koji preuzimaju priču od svojega prethodnika, moraju voditi računa o tome da ne pričaju ni premalo ni previše. U antičkoj je književnoj praksi već i jednostavna epistolarna naracija, oblikovana kao obraćanje jednoga epistolarnog subjekta većem broju adresata, predstavljala značajnu poteškoću. Kompliciranija narativna strategija, o kakvoj je netom prije bilo riječi, očitovala se npr. u „Hipokratovim pismima” i pokazala se pretjerano teškim zadatkom: čak i kad isključimo eventualne interpolacije, teško je poreći da je jezgra zbirke najvećim dijelom ispričana vrlo nevjesto. Simptomatično je, uostalom, da je tehnički najkorektnija epistolarna priča iz antike, „Hionova pisma”, ispričana iz perspektive jednoga jedinoga epistolarnog subjekta.

Važan formalni problem predstavlja i *potreba pripovjedačeva da stalno opravdava svoju funkciju*. Javljujući se kao epistolarni subjekt u uzastopnim, vremenski izoliranim jedinicama, pripovjedač na neki način mora održavati iluziju o nužnosti forme: ako priča ima oblik korespondencije, onda svako pismo koje tu priču pomiče naprijed mora imati neki uvjerljiv povod. Moguće je, na primjer, da to bude netom prispjeli odgovor. U tom ga slučaju valja ili navesti u cijelosti (a to, vidjeli smo, vodi u pripovijedanje iz dviju ili više perspektiva) ili ga u vlastitu pismu valja prepričati. Epistolarni subjekt može, dakako, navesti i druge pobude za pisanje (neki nenadani doživljaj, vijest koja se tiče adresata, molba adresatu za posredovanje itd.), ali princip uvijek ostaje isti: ako se priča započne kao priča u pismima, potrebno je stalno dokazivati zašto se mora pripovijedati upravo tako.

mo-prijekor, 10) pohvalno pismo, 11) savjetodavno pismo, 12) pismo-molba, 13) upitno pismo, 14) pismo-odgovor, 15) alegorijsko pismo, 16) pismo-objašnjenje, 17) optužbeno pismo, 18) obrambeno pismo, 19) pismo-čestitka, 20) ironičko pismo, 21) zahvalno pismo.

PRIJEVOD

KRATETOVA PISMA

(biografsko-doksografsko kazivanje nefabularnog tipa)

„Kratetova pisma” naziv je zbirke od 36 pisama u kojima se kao isključivi epistolarni subjekt javlja poznati kinički filozof. Povijesni Kratet (cca 365–285 pr.n.e.) bio je sin Tebanca Askonde. U Ateni je isprva slušao Brizona, filozofa megarske škole, a potom je odlučno pristao uz učenje Diogena iz Sinope. Prema vijestima iz antike i svoju ženu Hiparhiju i njezina brata Metrokla učinio je oduševljenim kinicima.

Zbirka zacijelo nije autentična, iako se između ostalih i Diogen Laertije u svojem prikazu filozofova života obilno služio „podacima” iz nje. Nastala je vjerojatno na izmaku stare i početkom nove ere. Kiničke je provenijencije, više ili manje autentične, golem dio ideološke građe pisama. Na razini izraza kinička se obojenost najlakše uočava u uzastopnom isticanju ključnih naziva „čvrstine” i „suzdržanosti” (καρτερία, ἐγκράτεια).

Pisma su izvrstan primjer biografske naracije u kojoj je doksografski interes dominantan. Epistolarni subjekt izlaže gotovo isključivo svoju filozofsku doktrinu. Zbivanja u pismima gotovo i nema, pogotovu ne takvih koja bi se mogla dovesti u uzročnu vezu s nekim prethodnim ili budućim zbivanjem. Uz nedostatak kronoloških naznaka i objašnjenja o uzročnoj povezanosti događaja, ovom kazivanju o Kratetovu životu nedostaje još jedan bitan element fabularnosti: zatvorenost prema onomu što prethodi naraciji i onomu što se eventualno poslije zbiva. Na tren bi se moglo pomisliti da pričanje razložno počinje takvim krupnim, prekretnim događajem kao što je Diogenova smrt (usp. 1. pismo), ali se nedugo potom pokazuje da je Diogen još živ (usp. 8. pismo), i njegova se smrt više nigdje ne spominje; pismo Dinomahu, kojim zbirka završava, tek je jedna od varijacija popularne kiničke upute o prikupljanju sredstava i ni po čemu ne omeđuje kazivanje prema budućnosti. Koliko je doksografski interes preči bilo od kakve, pa i elementarne kronološke organizacije kazivanja, dobro ilustrira grupa pisama upućenih Hiparhiji (28–33. pisma), u kojima se isti narativni sadržaj ponavlja u različitim pismima, očito zato da se ideološki važna mjesta što bolje istaknu.

S obzirom na ovakvu potpunu odsutnost fabule, „Kratetova pisma” uvrštena su u ovaj izbor kao negativna paradigma; ona pokazuju onaj segment tradicije koji je objektivno stajao na putu razvoju fabularnih epistolarnih oblika.

Realia: *Hiparhija je žena Kratetova, a Metroklo njezin brat; Diogen je osnivač kiničke filozofije. Kod ostalih adresata teško je utvrditi da li je riječ o povijesnim osobama*

Prijevod: *U izvorniku pisama često se iskorištava višeznačnost nekih ključnih termina koju je bilo nemoguće rekreirati u hrvatskom; tako κῶων znači „kinički filozof“ ali i „pas“ odnosno „kuja“; κινῖστω znači „živjeti kiničkim“, ali i „psećim životom“; κυνικός znači „kinički“ ali i „pseći“. Usp. osobito pisma 16, 21, 29, 33, et pass. Citati iz Homera u 10. i 34. pismu (Od. 21,295; II. 25,602) dani su u prijevodu Tome Maretića (Odiseja, Zagreb ⁵1961; Ilijada, Zagreb ⁷1965).*

Tekst: *Hercher, Epistolographi Graeci, Paris 1873.*

1. HIPARHIJI

✓vрати se brzo! Još možeš Diogena zateći živa — blizu je naime kraju života, jučer je skoro izdahnuo —, pa da ga pozdraviš posljednjim pozdravom i da spoznaš kolika je i u najstrašnijim okolnostima moć filozofije.

2. DRUGOVIMA

86 Ono što vam je potrebno ne tražite od svih i ne primajte od svih koji budu davali — nije pravo da zloća uzdržava vrlinu —, već samo od onih koji su posvećeni u filozofiju. Tako ćete moći zatražiti natrag svoje vlastito i neće se činiti da tražite tuđe.

3. PONOVRNO NJIMA

Brinite se za dušu, za tijelo onoliko koliko je nužno, za izvanjske stvari ni toliko. Sreća naime nije u ugodi, radi koje se javlja nužda za izvanjskim, već u vrlini, koja je savršena bez ikakva udjela izvanjskoga.

4. HERMAISKU

Bilo da napor treba prihvaćati bilo da ga treba izbjegavati, radi naporno da ne bi naporno radio, jer se sustezanjem od napora napor ne izbjegava, već se, naprotiv, ide za njim.

5. DRUGOVIMA

Zakon je lijepa stvar, ali od filozofije nije bolji: on prisiljava da se ne čini nepravda, a ona tomu podučava. Koliko je prisilno činjenje nečega gore od dobrovoljnoga, toliko je i zakon gori od filozofije. Zato se bavite filozofijom, a ne politikom. Ono naime što ljude podučava znanju pravednih postupaka bolje je od onoga što ih sili da ne čine nepravdu.

Za razliku od tradicionalnog antičkog pripovjedača, epistolarni subjekt ne pripovijeda svoju priču s *jedne fiksne vremenske točke*. Nije najvažnije što mu je time uskraćena sposobnost nagovještavanja budućih događaja, kojom se klasični epski pripovjedač ponekad obilno koristi (u načelu, epistolarni subjekt u pismu A ne smije znati za zbivanja u pismu B itd.). Vremenska pomičnost pripovjedačeva ima jednu važniju posljedicu: njome se ozbiljno može ugroziti koherentnost ispričanih vremena. Ako se pismo osvrće samo na „nedavno prošlo vrijeme“ — što je, barem za današnji književni ukus, najprihvatljivije rješenje²⁰ — onda u svakom pojedinačnom slučaju unaprijed treba pretpostaviti da je ono vrijeme koje tomu „nedavno prošlom“ prethodi redovno neinteresantno za priču. Nije teško zaključiti da takav pripovjedački pristup može u čitaoca stvoriti sumnju u to da li doznaje baš sve što bi za priču moglo biti relevantno. Tomu se, dakako, može doskočiti smanjivanjem intervala između pisama — ali tada problem postaje, s jedne strane, kako u razumnu opsegu ispričati neku priču koja obasiže oveće ispričano vrijeme i, s druge strane, kako uvjerljivo održavati iluziju o motiviranosti epistolarne komunikacije. Među priloženim prijevodima dobra su ilustracija za tu dvojaku zamku „Hionova pisma“. Prema nekim njihovim unutrašnjim obilježjima možda bismo ih i smjeli nazvati „Bildungsromanom“, ali to se očigledno ne uklapa u našu ustaljenu predodžbu o duljini vremena pripovijedanja u takvu književnom obliku. Dok se u prvom dijelu priče (pisma 1–5) koherentnost ispričanih vremena uglavnom dobro održava razumnim intervalom među pismima i priča djeluje kao blisko i kontinuirano autobiografsko izvještavanje, u 11. pismu doznajemo da je Hionova korespondencija, s obzirom na petogodišnji raspon njegova boravka u Ateni, zapravo bila vrlo neredovita. Je li doista, zapitat ćemo se, cjelokupno to razdoblje neinteresantno za priču? Ako i jest, odakle takva nagla promjena u Hionovim korespondencijskim navikama?

Valjanost ovakva zaključivanja morao bi *ex negativo* potvrditi Aristenetov primjer. Epistolarni subjekt koji je pripovjedač u jednom jedinom pismu ne mora doista brinuti ni za kakvo vrijeme osim onoga koje je nedavno prošlo; pričajući jednokratnu priču ne mora voditi računa ni o onome što se će tek zbiti niti, eventualno, o tome da komplementarni odsječak priče prepusti nekom drugom pripovjedaču. Odatle pa do sveznalog pripovjedača tek je jedan korak. Pogledamo li posljednje od triju Aristenetovih pisama koja su prevedena u prilogu, vidjet ćemo da epistolarni subjekt, poput klasičnoga epskog pripovjedača, iznosi događaj kojemu sigurno nije mogao biti očevidac a ne daje ni bilo kakvu drugu naznaku o izvoru svoje priče. Povrh svega, ni po čemu nije jasno kako bi se priča mogla dovesti u vezu bilo s njim bilo s adresatom. Pošiljalac i primalac nisu više dijelovi fikcionalnoga svijeta i njihova prisutnost nimalo nije nužna za priču. Epistolarna forma gubi tako u klasičnom epskom pripovijedanju svaki smisao i tek nas postojanje preskripta podsjeća, neuvjerljivo, na njezinu prisutnost.

²⁰ Usp. K. Hamburger, *Logika književnosti*. Prev. Slobodan Grubačić, Beograd 1976, str. 301.

Ovakvo nizanje teškoća koje antička epistolarna naracija nije uspjela prevladati ne znači da smijemo previdjeti neka važna dostignuća takve književne prakse. Bilanca postupaka specifičnih za epistolarnu naraciju koji su „otkriveni“ u antici možda i ne djeluje impresivno, ali nema sumnje da u povijesnoj perspektivi njihovo značenje ne bi trebalo potcjenjivati. Na prvom mjestu treba istaći temeljnu ideju kronološkoga i logičkoga organiziranja više epistolarnih jedinica u cjelinu. Iskušani su, s različitim uspjehom, i osnovni oblici vođenja priče (obraćanje jednoga epistolarnog subjekta brojnim adresatima; javljanje istih osoba čas kao epistolarnih subjekata, čas kao adresata). S obzirom na prisilnu sukcesivnost pripovijedana vremena u epistolarnoj naraciji važan doprinos predstavlja i otkriće da se efekt simultanosti može postići istovremenim odašiljanjem dvaju pisama različitim adresatima ili uključivanjem pisma u pismo (usp. 7. i 8. „Hionovo pismo“). U nekim je slučajevima (usp. 9. i 13. „Hionovo pismo“) iskorištena mogućnost da se nezanimljiv odsječak priče apsolvira tobožnjim ispuštanjem pisama.²¹

Danas, kad se romani u pismima pišu prilično rijetko i kad se teorijski obrazlaže da je roman u pismima „onaj oblik romana u prvom licu koji najmanje liči na epsku formu“,²² ograničen domet antičkih priča u pismima morao bi pružiti valjane poticaje i za razmišljanje o novovjekovnoj sudbini toga književnog oblika. Uza svu nezahvalnost nagađanja u poslu kakav je ovaj, nije nevjerojatno da će neko cjelovitije buduće istraživanje pokazati da je antički neuspjeh u ovladavanju ovakvom formom zapravo bio egzemplaran.

Darko Novaković

²¹ „Uredničkih“ intervencija, kakve su nam obilato poznate iz novovjekovnih romana u pismima, u antičkim epistolarnim zbiricama uglavnom nema; izuzetak predstavljaju bilješka uz 4. i 5. „Hipokratovo pismo“ (Pap. Oxyrh. 1184; usp. Sykutris, *o. c.*, col. 214) i uvodna opaska u nefabularnim „Brutovim pismima“.

²² Usp. K. Hamburger, *o. c.*, str. 301.

6. PONOVRNO NJIMA

Filozofijom se bavite češće nego što udišete, jer više treba težiti za čestim životom, koji omogućuje filozofija, nego za životom, koji omogućuje udisaj. I ne činite to poput drugih, već onako kako je započeo Antisten, a dovršio Diogen. Možda je teško na taj se način baviti filozofijom, ali je to sigurno kraći put. Prema sreći, kako je govorio Diogen, treba kročiti makar i kroz vatru.

7. BOGATAŠIMA

Ubijte se: imate i bob, i sušene smokve, i vodu, i kratke megarske haljetke, a opet plovite, golemu zemlju obrađujete, bavite se izdajstvima, tiranijama, ubojstvima, i činite sve drugo što je tomu slično. A ono što je potrebno jest spokoj. Mi živimo u potpunoj smirenosti, uz pomoć Diogena iz Sinope oslobođeni od svakoga zla: nemajući ništa imamo sve. Vi, imajući sve, nemate ništa — zbog natjecateljske strasti, jala, straha i težnje za ispraznom slavom.

8. DIOGENU

Od bogatstva smo već slobodni, no slava nas još ni sad ne pušta iz ropstva, iako, Herakla mi, sve činimo da bismo je se otarasili! No i od te ću se gospodarice otkupiti i otploviti u Atenu, donoseći ti, kao uzdarje za slobodu u koju nas je izbacila tvoja riječ, sebe jačega od svega blaga.

9. MNAZI

Ne okanjuj se najljepšega ukrasa, već se ukrašavaj svakodnevno, da bi se mogla odlikovati. Najljepši je ukras onaj koji najljepše ukrašava; najljepše ukrašava onaj koji te čini čednom; najčednijom čini čednost kojom su, čini se, bile ukrašene Penelopa i Alkestida, pa se još i sada zbog svoje vrline slave i cijene. Da bi se i ti mogla s njima ogledati, pokušaj se pridržavati ovih savjeta.

10. LIZISU

Čuo sam, Lizise, da si od bitke kod Eretrije stalno pijan. Ako je to istina, ne bi smio ptcijeniti ono što kaže mudri Homer. A kaže:

*Vino i preslavnog nekad Kentaura Enoitona
Pomami...*

a i Kiklopa, koji veličinom i snagom nadmašuje čovjeka. Ako dakle zlo djeluje na snažnije i veće od nas, kako misliš da će na nas djelovati? Po mojem mišljenju — jaderno. Zato, da ne bi od njega nastalo kakvo zlo, savjetujem ti da shvatiš kako se ono korisno koristi. (2) Besmislica je smatrati da ne treba popuštati pred glazbom, koja onomu koji se njome lijepo koristi ne iščašuje pamet i ne gura ga u ludilo, a da treba popuštati pred vinom <...> i brinuti se za nj. Pokušaj stoga, družeći se sa suzdrža-